

ЛИБЕРАЛНИЯТ РЕФОРМИЗЪМ
НА ДЖОН СТЮАРТ МИЛ
И НОВАТА КОНЦЕПЦИЯ ЗА СВОБОДАТА,
СОБСТВЕНОСТТА И УПРАВЛЕНИЕТО

Николай Александров*

JOHN STUART MILL'S LIBERAL REFORMISM
AND THE NEW CONCEPT OF FREEDOM, PROPERTY
AND GOVERNMENT

DOI: 10.54664/KJNN6704

Nikolay Aleksandrov

Abstract: The article is devoted to a key moment in the history of British liberalism when, under the influence of the Industrial Revolution, the need arose for a revision of classical liberal teaching. On the border between classical and social liberalism stands the figure of the British philosopher and economist John Stuart Mill who attempted to update the basic tenets of liberal ideology. Taking into account the socio-economic reality of his time, he set out to revise the foundations of liberal ideology, rethinking in modern times the problems of freedom, property and governance by expanding their perimeter in favour of the masses. This article also details Stuart Mill's concept of individualism and collectivism in the context of freedom and the right to self-determination.

Keywords: individual, society, Industrial Revolution, liberalism, freedom, individualism.

Въпреки неговите разновидности в отделните страни и школи, либерализмът в своята класическа форма се крепи върху две основни идейни положения, едното от които е „собственическият индивидуализъм”, формулиран още от Джон Лок като

---

* НИКОЛАЙ АЛЕКСАНДРОВ, д-р по философия на правото и политиката, д-р по журналистика; Email : algeon@abv.bg

изходно положение в общественния договор, в който държавата се ангажира да защитава свободата и собствеността на индивида. Другото идейно положение, производно на първото, е „свободата на пазара“, ориентирана в полза на интересите на индивидите, борещи се за удовлетворяване на своите потребности. Но тази представа не е пълна, защото централният проблем на либерализма, както показва историята, се заключава в определянето на границите на социалното взаимодействие на индивидите извън сферата на опеката на църквата. В този аспект, изследователите често не отчитат факта, че либерализмът води своето начало от религиозните войни в епохата на Реформацията (Боаз 2004: 55), когато след възстановяване на светското начало в социалното и политическо тяло на обществото, либералната идеология се заема да даде отговор на два основни въпроса:

- Как да се избегне „войната на всички против всички“?
- Как да се възроди не само „общественият дух“, но и смисъл на общия интерес, който за разлика от индивидуалния не трябва да противопоставя индивидите, а да ги обединява на някаква почва?

На тези въпроси класическият либерализъм дава три различни в концептуално отношение отговора.

Първият от тях принадлежи на Джон Лок, според когото човешките страсти се поддават на регулиране чрез подкрепата на естествения закон, божествения закон и разума, позволяващи на индивидите да преминават към саморегулация и да образуват стабилно и процъфтяващо общество.

Вторият отговор принадлежи на епохата на Просвещението, заключаващ се в схващането, че страстите са способни взаимно да се компенсират, формирайки, т. нар. „естествено тъждество на интересите“. Така по мнението на шотландските икономисти (Адам Смит, Дейвид Хюм, Джеймс Мил) умерената търговия ще потисне необходимостта от войни и ще способства за цивилизоването и хармонизацията на обществата.

Третото решение принадлежи на утилитаризма на Джеремий Бентъм, съгласно учението на когото стремежът към властта

и притежанието е само маска, зад която се крие основният мотив на всяко човешко поведение: *принципът на най-голямото удоволствие*. Взаимодействието между „собственическите индивиди” не е спонтанно, а е резултат от хитроумни уловки, които, както твърди Бентъм, позволяват да се максимализира удоволствието и да се минимизират трудностите, въвеждайки в действие както санкциите на религията, така и санкциите на Закона и на общественото мнение, за да се създадат връзки между дълга и интересите. Именно това схващане се превръща в основен обект на критика на Джон Стюарт Мил и не само в неговите есета „Бентъм” (1838) и „Колридж” (1840), но също така и в „Основи на политическата икономия” (1848), в есето „За свободата” (1859) и в „Глави за социализма” (1879). Така Мил се разграничава от атомизма на Бентъм, за когото съществуват само индивид и държава, или общество, тълкувано като конгломерат от индивиди.

Съгласно разработената от Джон Стюарт Мил концепция за индивидуалността (Мил 2007:110–118), „*общественият дух*” не е антипод на *индивидуализма*, тъй като тези две социални състояния се намират в корелативна връзка. Благодарение на Мил, именно *идеалът за солидарност, а не просто мирното сътрудничество* се превръща в изходна база на новия либерализъм, наричан още „социален либерализъм” и „солидарен либерализъм”, набиращ сила в периода между 1870–1920 г., за да просъществува до края на 70-те години на ХХ век, когато на смяна на кейнсианския капитализъм (икономическият модел на държавно регулираният капитализъм на Джон Мейнард Кейнс) е наложен неолиберализмът.

Изследователите винаги подчертават влиянието на идейното наследство на Джереми Бентъм върху либералното учение на Стюарт Мил (Грей 1991: 33–35). Но Мил е наследник не само на школата на утилитаризма, на която отдава дължимото, но и на цялата класическа либерална традиция, побираща се в убеждението, че не съществува никаква естествена субординация на човешките същества, защото всеки индивид е суверенен и свободен да взема решения по отношение на себе си пред всякакъв вид

власт: морална, религиозна, политическа или от някакво друго естество. Този безграничен суверенитет се основава върху тълкуването на човешката природа като изначално индивидуализирана (Мил 2007:110–118), съществуваща сама по себе си и отвъд влиянието на каквато и да е социална детерминация. Въпросната индивидуализираност може да се тълкува в два аспекта:

- Уникалност и неповторимост на всеки индивид, тъй като не съществуват две абсолютно еднакви живи същества и следователно, бидейки живи създания, хората са винаги индивидуализирани.

- Индивидуализираността означава също така способност за превръщане в индивидуалност, чиито най-характерни признаци са стремежът към самоопределение, умението да се разсъждава и да се вземат решения по отношение на самия себе си.

По този начин сърцевина и структура на либерализма е онтологическото положение за идентификацията на човешкото начало във всеки от нас като същество, което е независимо от социалното цяло и е способно както да му противостои, така и да го променя благодарение на своя разум. Тук Стюарт Мил достига до един оригинален по своя характер извод, когато за разлика от холистичния интегрален подход в концепциите на Хегел и Маркс, британският философ заключава, че *хуманизацията не е изцяло социален процес*, защото в нея битуват сили и фактори, които повече се отнасят до природата на Аз-а, отколкото до колективното начало. Хуманизацията въвежда в действие различни индивидуални способности за съждение и вземане на решения, предшестващи социалния опит, който в същността си е твърде разнороден и променлив, докато естествените свойства на индивида имат постоянен характер. В силата на това положение, не групата, а именно индивидът е източник на всички норми и колективни права, което обосновава правото на съпротива срещу несправедливостите на закона и политическата власт. Тези разсъждения ни въвеждат и в новата трактовка на свободата в учението на Мил, където въпросната либерална категория се разглежда в един по-различен от класическата теория ракурс.

Анализирайки тази особеност на неговото учение, Георги Фотев стига до заключението, че „индивидуалистичната ориентация на Мил е най-тясно свързана и обусловена от неговата емпирична ориентация“ (Фотев 1993:71).

Признавайки значението на индивидуалното начало в свободата, британският мислител заедно с това не пропуска да отбележи, че свободата по никакъв начин не трябва да се разбира като естествено свойство на досоциалния индивид. Свободата е социален опит, който далеч не се изчерпва само със защитата на „негативните“ права (от нечия зависимост). Индивидът може да се превърне в личност само при взаимодействие с колектива, при достъпа до определени социални и културни блага, което в една или друга степен определя успеха на неговото съществуване. „Мил насочва вниманието си към несъмнени обстоятелства, като например факта, че човек се ражда в конкретни социални условия и се формира, изгражда като личност в социални условия, каквито са семейството, училището, социалната среда, с която е свързано усвояването на едни или други вярвания, ценности и т. н.“ (Фотев 1993: 74). Така от „индивидуално“ понятие, либералната свобода се превръща в „социално“ понятие, потопено в онази система от отношения, станала през ХХ в. повод за дълги дискусии относно равните шансове за реализация и нивото на социалната справедливост в обществото.

Изхождайки от своите прозрения за човешката природа, Джон Стюарт Мил създава учение за индивидуалната свобода, превърнала се по-късно в своеобразно кредо на либералната идеология, изложена подробно в есето „За свободата“. Но за разлика от класиците на либералното учение, Мил не фокусира своето внимание предимно върху негативната свобода. Той разширява тематичния периметър на понятието свобода, предмет на която става не само гражданската, но и социалната свобода, ревизирайки след Джон Лок същността и пределите на властта, която обществото има право да упражнява над личността. Така още в началото на есето „За свободата“ авторът уточнява, че целта на това съчинение е да заяви *принципа*, който трябва да управлява

всички отношения между индивида и обществото: „Става дума за гражданската или обществената свобода – същността и границите на властта, която обществото законно може да упражнява върху индивида. Това е въпрос, който рядко се поставя и почти не се обсъжда по принцип, но той скрито присъства и влияе дълбоко върху практическите спорове на епохата и много вероятно съвсем скоро ще се признае като жизнено важен за бъдещето” (Мил 1993:7).

Съгласно концепцията на Джон Стюарт Мил, единственото оправдание за намеса в свободата на действията на който и да е човек е самозащитата и предотвратяването на евентуална вреда на друго лице или на обществото. Заедно с това обаче индивидът не трябва да бъде задължаван да извършва действия или да търпи такива върху себе си единствено заради мнението на обществото, че така би било „по-добре” или „по-умно”. В това отношение индивидът може да търпи критики и упреци, но не и заплахи и принуждения. За да се оправдае намесата в личния живот на индивида, трябва да се изясни дали неговото поведение е заплаха за някого. Така човекът е отговорен само за онази част от своето поведение, която засяга и други лица. В останалото индивидът е абсолютно независим, защото се явява суверен над душата и тялото си. Затова в силата на тези убеждения можем да отсъдим, че Джон Стюарт Мил определя индивидуалната свобода като право на гражданина на автономия във всичко, което не причинява вреда и в отговор не изисква защитни мерки. При това мислителят извежда три базови компонента на индивидуалната (лична) свобода, които се превръщат в неотменима норма на новия тип либерализъм:

- Свобода на съвестта.
- Свобода на избора.
- Свобода на обединенията от граждански, икономически или политически характер.

Под *свобода на съвестта* Мил обозначава вътрешното царство на съзнанието, изискващо свобода в най-понятния смисъл на тази дума. Това е свобода на мислите и чувствата, както

и абсолютна свобода на мнението по всички възможни въпроси. Този компонент на индивидуалната свобода предоставя на индивида правото да изразява и разпространява (споделя, публикува, пропагандира) своите идеи. Под *свобода на избора* философът разбира правото на човека да устройва личния си живот в съответствие със своя характер и да върши онова, което му харесва. Под *свобода на обединенията* мислителят подразбира правото на всеки индивид да членува на доброволни начала в различни групи, които обаче не трябва да вредят на околните.

Извеждайки новата интерпретация на свободата, съгласно идейната ориентация на новия либерализъм, Стюарт Мил уточнява, че индивидът е сюзерен по отношение на самия себе си, но обществото е сюзерен по отношение на действията на индивида, които могат да навредят на други хора. В хода на своите нормативни разсъждения, Мил поставя акцента върху всеобщите принципи, имащи отношение към индивида. Но разглеждайки обществото, философът осъзнава важността на социалната среда в процеса на формирането на отделния индивид. И именно тази представа отразява социално-либералния аспект на неговото мислене.

Според Мил, *свободата на индивида е първична по отношение на политическите структури и тяхното функциониране*. Това обстоятелство поставя държавата в положение на зависимост от волята и уменията на хората да изграждат и уреждат обществото, в което живеят. Признаването на тази зависимост подбужда философа да преразгледа концепцията за държавата в доктрината на класическия либерализъм. Той се отказва от доминиращата преди него представа за държавата като „жестоко и бездушно същество”, от което страда „добродетелното общество”. За Мил държавата не е нито по-лоша, нито по-добра от индивидите, които я представляват. Държавността, както и обществото като цяло, носи отговорност за състоянието, в което се намира дадена страна. В този аспект, основното условие за съществуване на една достойна държава е самоусъвършенстването на нейните хора, т. е. високите граждански добродетели на нейните представители.

Джон Стюарт Мил избягва повърхностното тълкуване на свободата, признавайки, че освен преимущества, тя съдържа в себе си и редица предизвикателства и опасности. Осъзнаването на този факт принуждава Мил да се откаже от тълкуването на свободата като „универсално понятие“, еднакво приложимо към всички народи и култури, без отчитане на манталитета и степента на развитие. В това отношение, според мислителя, деспотизмът може да бъде законен принцип за управляване на варварите, но при условие че целта е развитието на съответното общество и че действителното постигане на тази цел оправдава средствата. Свободата в нейното съвременно развитие е приложима само тогава, когато дадено общество е способно да се развива с помощта на свободна и равноплавна дискусия. Разработвайки по-нататък този въпрос, в „Размисли върху представителното управление“ (Милль 2006) философът стига още по-далеч в изводите и това есе съдържа оправдание не само на деспотизма, но и на някои форми на робство, чрез които диваците трябва да бъдат научени на труд.

Отправна точка в разсъжденията на Мил е твърдението, че не всички народи, намиращи се в различни стадии на обществено развитие, могат да бъдат управлявани чрез едни и същи форми на държавна власт. „После, народът може да няма желание или пък да бъде неспособен да изпълнява задълженията си, налагани му от дадена форма на управление. Варварският народ, макар и да бъде в някаква степен възприемчив към преимуществата на цивилизования строй, може да бъде неспособен към самоограничаване, което му се налага“ (Милль 2006:7). Като начало, хората трябва да бъдат научени да се подчиняват на властите, а при решаването на тази задача представителната форма на управление би била само препятствие. Възпитаването в дълготрайно уважение към законите е по силите единствено на деспотичното управление. Невежественият народ може да се окаже неспособен към цивилизовано управление, вследствие на излишна емоционалност и горделивост, пораждащи желание проблемите и конфликтите да се решават без помощта на закона. На такъв

народ, според Мил, подхожда единствено ограничената свобода. Позовавайки се на редица примери от някои европейски страни, където хората, виждайки как се извършва насилие над някой гражданин, просто преминават от другата страна на улицата, защото така е по-безопасно – философът подчертава, че в подобна ситуация властта трябва да разполага с по-широки репресивни пълномощия, тъй като в такова общество няма друг способ за осигуряване на основни условия за цивилизован живот. Иначе казано, за поддържане на ред, когато гражданите не могат сами да изпълняват тази функция, е необходима авторитарна власт.

Според Джон Стюарт Мил, политическото развитие на човешката цивилизация в много отношения напомня зависимостта в развитието на знанията в областта на физиката и техниката. В силата на тази логика, преди да открие парния локомотив, човечеството е трябвало да овладее редица предшестващи технологии и закони на природата. По тази причина, не са прави онези, които считат, че щом съществували в миналото институции са лоши и неподходящи за нас, те са лоши и за тези, за когото са били създадени в онези епохи. В най-голяма степен това се отнася за духовната власт на католическата църква, тъй като в средните векове не е имало друга форма на съзнание, която да регулира по-добре обществото от религията.

За разлика от такива представители на класическия либерализъм като Лок, Кант, Хобс и Бентъм, Джон Стюарт Мил по напълно разбираеми причини отстъпва от строго негативното определение на свободата, разкривайки потенциала на позитивната свобода. За Мил проблемът за свободата не се изчерпва единствено с въпроса за безопасността, както е например при Джереми Бентъм, защото свободата при основоположника на социалния либерализъм приема явни черти на социален проект.

Друг важен момент в учението на Стюарт Мил е разглеждането и адаптирането към социалния либерализъм на идеята за демократично обществено устройство с представителна форма на управление (Милль 2006). За първи път идеята за подобен вид управление е изложена от Джон Лок в „Два трактата

за управлението“, където философът развива теорията за произхода на собствеността от труда. Съгласно тази теория, хората се обединяват в общества и държави единствено с цел опазване на собствеността. Целта, заради която индивидите избират и упълномощават един законодателен орган, се заключава в необходимостта да се издават закони и да се установяват правила в качеството на гаранция и охрана на собствеността на всички членове на обществото. „За да разберем това по-добре, е уместно да вземем под внимание, че всеки човек, когато първоначално се присъедини към някаква държава, чрез самото си присъединяване към нея добавя и предоставя на нейно разпореждане онова имущество, което притежава или ще придобие и което вече не принадлежи на никоя друга държава” (Лок 1996: 287). По този начин, според Лок, хората предават на правителството част от своите естествени права с цел защита на *правото на живот и правото на собственост*. Това изисква от правителството да се подчинява на законите, подобно на всички граждани, защото именно законът има силата да охранява и да осигурява свобода, защитавайки всеки член на социума от произвол и насилие. В тази връзка Лок заявява, че законите се създават не заради самите закони, а за да поддържат реда и единството на обществото.

Джон Стюарт Мил измества акцента на идеята за представителното управление, като от класическото схващане за защита в името на собствеността, мислителят пренася основната цел в *необходимостта държавата да създаде съответните условия и подходящия социален климат за развитие на индивидуалните заложби на всеки член на обществото*. Така висшата степен на съвършенство, която трябва да достигне всяка форма на управление, се заключава в това да се способства за нравственото и умствено развитие на народа. В същия ред на мисли Мил стига до заключението, че единствената форма на управление, напълно удовлетворяваща всички изисквания на обществеността, е онази, в която взема участие целият народ. В този аспект, представителното управление означава, че целият народ, или значителна част от него, чрез периодично избирани депутати се превръща във *ви-*

сия контролираща власт. И тази висша власт на нацията трябва да се упражнява в цялата ѝ пълнота.

Според Мил, представителното управление (представителната демокрация) е не просто добър, а идеален образец за власт. Заедно с това ученият счита за погрешна трактовката за представителната демокрация като „управление на мнозинството”, защитавайки схващането, че това е *управление на представители на целия народ* – на всички социални прослойки. Мислителят съзнателно акцентира върху този факт, тъй като представителната демокрация съдържа в себе си две основни опасности:

- Недостатъчната подготовка на народните представители и контролиращото ги обществено мнение.
- Съсредоточаването на законодателната власт в ръцете на числено болшинство, състоящо се от представители на една и съща класа.

Джон Стюарт Мил е привърженик и идеолог на историческия прогрес, но заедно с това той приема, че *делото за подобряване на човечеството невинаги отговаря на идеалистичните представи на абстрактния хуманизъм.* Понякога споменатото дело може да изпадне в противоречие с духа на свободата, ако се извършва насилствено, въпреки желанието на онези, за които е предназначено въпросното подобрене. В подобна ситуация духът на свободата може да се противопостави и дори да се превърне в противник на подобренията. От друга страна обаче, индивидуалната свобода, според мислителя, е най-мощният, постоянен и надежден генератор на подобрения в обществото, основен фактор на социалния прогрес.

Разсъждавайки върху облика на модерната държава и нейната роля в живота на гражданите, философът извежда следните основни цели на правилно функциониращата държавност:

- Защита на интересите на личността и собствеността.
- Съдействие на ръста на благосъстоянието на хората.
- Създаване на социална среда, способстваща за увеличаване на положителните качества в индивида.

В това отношение, според Мил, най-доброто правителство е онова, което помага на народа да върви напред.

Заедно с това обаче съществува и друг отличителен признак на добре организираната и правилно функционираща държава и това са *качествата на държавния механизъм*, изразяващи се в съвкупността на съответните политически норми и положения. Достойнството на подобен механизъм философът на първо място свързва с принципа на разделението на властите. Той е привърженик на ясното разграничаване на техните компетенции, особено по отношение на законодателната и изпълнителната власт (Милль 2006). Законодателната власт в лицето на парламента е призвана да се занимава със законотворчество. Но и не само с него. Тя е длъжна да осъществява наблюдение и контрол върху дейността на правителството, ако то злоупотребява със своите пълномощия или ги изпълнява в ущърб на интересите на нацията. Заедно с това парламентът е натоварен и с още една значителна функция – да разглежда жалби и предложения на гражданите. Тук обаче Мил отбелязва и негативните тенденции, присъщи на парламентите, които се изразяват в постоянно растящия стремеж все повече и повече да се намесват в решенията на правителството.

Осъзнавайки цялата важност при предоставянето на избирателни права на народа, въпреки постулираната от него всеобщност на този акт, Джон Стюарт Мил допуска в това отношение цяла редица ограничения. Така според него в избирателния процес не трябва да участват неграмотните хора, длъжниците, престъпниците и банкрутиралите, а също така и онези, които не плащат данъци (Милль 2006). По този начин мислителят иска да предпази обществото от участие в управлението на хора, чиято вярност към идеята за „общото благо“ може да се окаже твърде съмнителна. От друга страна обаче, Мил отдава предпочитание на онези, при които въпросната вярност е съпътствана от присъщите за това граждански добродетели.

Разсъждавайки върху сферата на личния живот, защитена от намесата на държавата, философът извежда онези моменти, в

които подобна намеса е допустима. Така според него, границите на държавната намеса зависят от умственото развитие, материалното благополучие и способността на народа към труд. Като пример философът посочва Британската империя, където обществото се отличава с богати интелектуални и материални ресурси, а работническата класа е добре подготвена за труд. Но не такава е ситуацията в по-слабо развитите страни, където намесата на държавата се оказва наложителна и неизбежна.

Отхвърляйки основния постулат на класическия либерализъм, съгласно който функциите на държавата се ограничават единствено в опазването на обществения ред в страната, Мил винаги акцентира върху необходимостта държавата да бъде *социален регулатор*, в кръга на ангажиментите на която непременно трябва да влизат следните задължения:

- Възпитание и покровителство на малолетните и непълнолетните граждани.
- Гарантиране на договорите.
- Държавен контрол върху дейността на акционерните дружества и свободните сдружения.
- Разширяване на мрежата от училища и подобряване на качеството и достъпа до образование.
- Регулиране на трудовите отношения (заплащане на труда, размер на работното време и пр.).
- Държавна социална помощ, редом със системата за благотворителност.
- Държавна организация на мероприятия, които са полезни за обществото.

В областта на философията на икономическите процеси в буржоазното общество се наблюдава явна приемственост между Дейвид Рикардо и Джон Стюарт Мил. И двамата учени поставят като централен въпрос в икономическата доктрина на капитализма *проблема за разпределението на богатата в буржоазното общество*. Но Мил отива по-далеч от своя знаменит учител. Той не само като Рикардо прави анализ на системата на разпределение на богатата в капиталистическото общество през

XIX век, но и разкрива обективно съществуващите противоречия и недостатъци, предлагайки конкретни мероприятия в областта на реформирането на разпределителните отношения. Тук става ясно защо Мил счита, че в областта на производството действат т. нар. „естествени закони“, а в сферата на разпределението битуват основно закони, създадени от хората и, следователно, подлежащи на промени. Осъзнавайки този факт, философът стига до заключението, че разпределението е изцяло „човешко дело“, зависещо преди всичко от законите и традициите на обществото. Правилата, определящи разпределението на богатствата, са такива, каквито ги създава мнението и желанието на управляващата прослойка на обществото и са различни в различните страни и епохи. Респективно, те могат да бъдат още по-различни, ако хората имат желание за това (Мил 1991). Вследствие на това се налага извода, че ако установилата се в обществото система за разпределение е дело на човешките ръце, значи тя може да бъде променена от самия човек, въпреки твърденията за „вътрешната логика на икономиката и пазара“, която привидно не се подчинява на човешките желания. Именно тук са заложени първоначалата на социалната държава.

Централното понятие, от което изхожда Стюарт Мил при разглеждането на проблемите на разпределението, е *ролята и значението на собствеността*, която е крайъгълен камък в доктрината на либерализма. Философът подробно характеризира атрибутите на собствеността, показвайки как се променя съдържанието на частната собственост в условията на капитализма в сравнение с феодализма и робовладелския строй. Така той стига до заключението, че *основните принципи на разпределение се променят в съответствие с промените в института на частната собственост*. По тази причина рентата, печалбата и заплатата са преди всичко капиталистически форми на разпределение, свързани с частната собственост (Мил 1991). Ученият предлага да не се засяга болния въпрос за произхода на частната собственост, макар и прекрасно да осъзнава противоречивия характер на този процес. Безспорно, той отчита моралния проблем и въпроса

за социалната справедливост при първоначалното натрупване на частната собственост. Но за Мил първостепенно значение има съвременното състояние на института на частната собственост и ефективността на неговото функциониране в условията на социално балансираното общество.

Въпреки някои противоречия в неговото учение, Джон Стюарт Мил безспорно създава нова социално-икономическа концепция, отличаваща се с необходимостта от включване на проблемите за разпределението на доходите и богатствата на обществото в либералните представи за справедливост. Именно това обстоятелство позволява да се твърди, че Мил действително въвежда в обращение понятието „социална справедливост“ в онзи му вид, в което то съществува и до днес. Реформизмът на Мил става основа за по-нататъшното развитие на либерализма в новата му социална форма, която трябва да реши всички онези проблеми на капиталистическото общество, възникнали в епохата на Индустриалната революция.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Боаз, Д. 2004: Боаз, Д. *Либертарианството. Въведение*. София.// Boaz, D. 2004 : Boaz, D. *Libertarianstvo. Vavedenie*. Sofia.

Грей, Дж. 1991: Грей, Дж. *Либерализмът*. София. // Gray, J. 1991: Gray, J. *Liberalizmat*. Sofia.

Лок, Дж. 1996: Лок, Дж. *Два трактата за управлението*. София.// Locke, J. 1996: Locke, J. *Dva traktata za upravlenieto*. Sofia.

Мил, Дж. С. 1993: Мил, Дж. С. *За свободата*. София. // Mill, J. S. 1993: Mill, J. S. *Za svobodata*. Sofia.

Мил, Дж. С. 2010: Мил, Дж. С. *За подчинението на жените*. София. // Mill, J. S. 2010: Mill, J. S. *Za podchinenieto na zhenite*. Sofia.

Мил, Дж. С. „Основи на политическата икономия”. *Икономическа мисъл*, 4/85-104, 1991; 5/88 – 108, 1991. // Mill, J. S. 1991. ”Osnovi na politicheskata ikonomia”. *Ikonomicheska misal*, 4/ 88-108, 1991; 5/ 85-104, 1991.

Мил, Дж. С. 2007. „За индивидуалността“. Либерализмът. Идеи за свободно общество. Антология. София: Издателство на Нов български университет, 110–118.// Mill, J. St. 2007. „Za individualnostta“. Liberalizmat. Idei za svobodno obshtestvo. Antologia. Sofia: Izdatelstvo na Nov balgarski universitet, 110–118.

Милль, Дж. С. 2006: Милль, Дж. С. *Рассуждения о представительном правлении*. Москва.// Mill, J. S. 2006: Mill, J. S. *Rassuzhdenia o predstavitelynom pravlenii*. Moskva.

Ортега-и-Гасет, Х. 1993: Ортега-и-Гасет, Х. *Бунтът на масите*. София.// Ortega y Gasset, J. 1993: Ortega y Gasset, J. *Buntat na masite*. Sofia.

Фотев, Г. 1993: Фотев, Г. *История на социологията*. София.// Fotev, G. 1993: Fotev, G. *Istoria na sotsiologiyata*. Sofia.